

Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті здійснення фінансових операцій з неліквідними цінними паперами**ЗМІСТ**

- Загальні тенденції
- 2. Техніка розслідування
- 3. Використання цінних паперів
 - 3.1. Загальні проблеми на ринку цінних паперів
 - 3.1.1. Зловживання в сфері емісії й обігу цінних паперів
 - 3.1.2. Маніпулювання на ринку цінних паперів та інсайдерські угоди
 - 3.2. Використання акцій в схемах легалізації злочинних доходів
 - 3.3. Використання векселів в схемах легалізації злочинних доходів
- 4. "Конвертаційні центри"

Загальні тенденції

З розвитком міжнародних зв'язків та інтеграції України до світового економічного простору зростає питома вага міжнародної та зовнішньоекономічної складової кримінальних фінансових операцій. Особливу небезпеку стосовно значних процесів являє концентрація кримінальних інтересів на організації значного витоку незаконно здобутих капіталів за кордон з їх подальшою легалізацією (відмиванням).

Легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, набула глобального характеру. За оцінками експертів, загальний витоки капіталу з країн СНД складає близько 11-12 млрд. доларів США щорічно, частину яких складає потік грошей українського походження. Щорічно у світі вводиться у законний обіг від 150 до 500 млрд. доларів США, здобутих злочинним шляхом. За підрахунками Міжнародного валютного фонду, щорічні прибутки злочинних організацій становлять майже 500 млрд. доларів США, що дорівнює приблизно 2% всесвітнього валового продукту. Їх легалізація сприяє зростанню організованої злочинності та її проникненню в легальну економіку.

У зв'язку із чим, характерною рисою відмивання злочинних доходів є використання в схемах відмивання законодавчих «лазівок», що існують у тій або іншій країні.

Так наприклад, деякі країни прибалтійського регіону (Литва, Латвія) і офшорні країни (Беліз), де на законодавчому рівні встановлені тверді рамки збереження банківської таємниці, стають дуже привабливими для злочинців. Підвищену конфіденційність злочинці активно використовують у незаконних цілях.

Враховуючи цей фактор, можна виділити формування певних комбінацій учасників схем легалізації злочинних доходів. Наприклад, часто втягаються в схеми учасники - юридичні особи США, зареєстровані в офшорних юрисдикціях, котрі проводять операції через рахунки в банках Східної Європи й Середньої Азії.

В результаті, практично неможливо, одержати від офіційних органів офшорних фінансових центрів яку-небудь комерційну або банківську інформацію.

Сам процес легалізації злочинних коштів являє собою складну схему послідовних дій, спрямованих на заплутування істинних джерел походження кримінальних капіталів. Це здійснюється завдяки їх трансформації з одних активів в інші шляхом численних та різноманітних фінансових операцій. Варто зазначити, що самі по собі операції по відмиванню – це, як правило, легальні фінансові операції, але злочинним є походження коштів, що в них використовуються.

В контексті зазначеного, найбільш популярними інструментами, що використовуються для легалізації злочинних доходів є:

- використання зовнішньоекономічних операцій (експортно-імпортні, кредитування, інвестиції);
- конвертаційні операції, операції з готівкою;
- виведення коштів за кордон;
- махінації із цінними паперами (акції, векселя);
- операції із землею;
- тощо.

Злочинці використовують різноманітні механізми та інструменти з відмивання "брудних" коштів. Найчастіше це механізми, які містять складні, заплутані, багатоланцюгові операції. Одна схема може містити операції із зняттям готівки, купівлі цінних паперів, розрахунки з нерезидентами з офшорних зон/юрисдикцій, фіктивні зовнішньоекономічні операції та незаконні махінації з ПДВ, фальсифіковані документи, використання викрадених/втрачених паспортів, створення фіктивних фірм тощо.

Використання злочинцями різноманітних механізмів та інструментів з відмивання "брудних" коштів, обумовлено бажанням досягнення певних цілей, до яких можна віднести:

- приховування слідів походження доходів, отриманих з нелегальних джерел;
- створення видимості законності одержання доходів;
- приховування осіб, що отримали (отримують) незаконні доходи й тих, що ініціюють сам процес відмивання;
- забезпечення зручного й оперативного доступу до коштів, отриманих з нелегальних джерел;
- створення умов для безпечного й комфортного використання коштів, отриманих з нелегальних джерел;
- створення умов для безпечного інвестування в легальний бізнес.

Тому, в схемах відмивання злочинних доходів зазвичай застосовуються операції для "розриву ланцюга" операцій в схемі легалізації. Це робиться з метою маскування слідів незаконного походження доходів шляхом зміни власників, фізичному переміщенні коштів, конвертації в готівкові кошти.

Особливу увагу привертає застосування в таких схемах операцій з цінними паперами, що пов'язане насамперед із їх властивостями, а саме простотою умов торгівлі (наприклад, електронні торги) та можливістю здійснювати операції, не звертаючи увагу на географічні обмеження. Таким чином, ринок цінних паперів стає потенційно привабливим механізмом для відмивання злочинних коштів.

Як елемент використання цінних паперів для відмивання коштів може бути – проведення через зовнішньоекономічні (експортно-імпортні, інвестиційні) операції, у т.ч. в "карусельних схемах", які супроводжуються шахрайством з податком на подану вартість ^[1].

Останніми роками збільшилась кількість резонансних справ, у яких власники великих компаній або учасники фондових ринків звинувачувались у використанні інсайдерської інформації з метою отримання надприбутків.

Маніпулювання на ринку цінних паперів та зловживання інсайдерською інформацією змусило міжнародних фінансових регуляторів вкрай жорстко підходити до розриття компаніями інформації про свою діяльність і до використання непублічної інформації. Саме тому у 2003 році Європейська комісія затвердила директиву 2003/6/ЕС «Про інсайдерські операції і маніпулювання на ринку», тим самим посиливши вимоги до поширення непублічної інформації.

При розслідуванні схем відмивання злочинних доходів з використанням цінних паперів виникають проблеми, пов'язані із значною кількістю фінансових операцій та високою ймовірністю "змішування" брудних та легальних активів. Така проблема потребує використання спеціальних методів розслідування.

2. Техніка розслідування

Техніка розслідування відмивання злочинних коштів на ринку цінних паперів є подібною до проведення розслідувань у інших сферах.

Але поряд із цим, розслідування відмивання злочинних коштів в цій сфері потребує особливих методів у зв'язку із наявними специфічними рисами, такими як:

- значна кількість угод та фінансових операцій з цінними паперами може бути укладено дуже швидко і в короткий проміжок часу (або на велику суму);
- велика ймовірність "змішування" чистих і брудних коштів;
- інсайдерські операції/маніпулювання ринком цінних паперів і предикатний злочин тісно пов'язані між собою.

Серед основних етапів розслідування можна виділити наступні:

I. Отримання первинних ("сирих") даних;

II. Виникнення підозри, прийняття рішення про проведення розслідування;

III. Аналіз:

- 3.1. Побудова схем операцій, встановлення кола учасників;
- 3.2. Збір додаткової інформації;
- 3.3. Виявлення невідповідностей.

IV. Підготовка матеріалів, які підтверджують підозри.

Далі розглянемо кожний із наведених етапів розслідування з висвітленням специфічних особливостей, властивих цінним паперам.

I. Отримання первинних ("сирих") даних.

На цьому етапі важливим є отримання Держфінмоніторингом України повідомлень про значну кількість угод на ринку цінних паперів. Отримання такої

інформації регламентується через застосування "порогового" ^[2], підходу з обов'язковим повідомленням про окремі операції з цінними паперами (наприклад: проведення фінансових операцій з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях, або купівля особою цінних паперів за готівку).

До основних ознак відмивання з використанням цінних паперів можна віднести:

- придбання резидентами по договорах-дорученнях пакетів акцій (часто неліквідних) вітчизняних суб'єктів підприємницької діяльності у фірм-нерезидентів за цінами, значно вище їхньої ринкової вартості;
- укладання угод юридичною особою з однієї й тією ж стороною щодо купівлі, а потім продажу тих самих цінних паперів;
- операції з оцадними сертифікатами й іншими цінними паперами, які регулярно погашаються або викуповуються в короткий строк з моменту їхнього випуску;
- одержання прав власності на "великий" пакет цінних паперів по договорах дарування або міни;
- регулярні операції купівлі з подальшим перепродажем цінних паперів, які не мають котирування й вільно не обертаються на організованому ринку цінних паперів (за умови, що прибуток від їхньої реалізації спрямований на придбання високоліквідних цінних паперів, які вільно обертаються на організованому ринку);
- одночасне виставлення клієнтом доручень на купівлю й продаж цінних паперів й інших похідних фінансових інструментів за цінами, які мають помітне відхилення від поточних ринкових цін за аналогічними угодами.

При цьому в цілому при аналізі фінансових операцій особлива увага приділяється операціям:

- з цінними паперами емітентів - резидентів України, проведені за участю нерезидентів, у тому числі зареєстрованих в офшорних зонах;
- з цінними паперами на пред'явника, не розміщеними в депозитаріях;
- по придбанню цінних паперів за готівку;
- із купівлі/продажу великого пакета цінних паперів, які вільно не обертаються на ринку (коли покупець/продавець не є професійним учасником ринку цінних паперів і такі цінні папери не передаються йому в погашення простроченої заборгованості).

II. Виникнення підозри, прийняття рішення про проведення розслідування.

Традиційно відмивання злочинних коштів розслідується за двома шляхами:

- "від злочину до коштів";
- "від коштів до злочину".

Особливістю операцій з цінними паперами є те, що значну кількість інформації про підозрілі операції та осіб можливо отримати також від регуляторів.

Виявлення підозрілих схем здійснюється за наступними ознаками:

- за окремими операціями – більш традиційна за ознаками;
- підозріла поведінка клієнта, нехарактерна діяльність, невідповідність обсягу операцій і доходом учасників, наявність компрометуючої інформації (кримінальне минуле, загублений/втрачений паспорт), підозрілі документи тощо;

Уразі виявлення вищезазначених ознак у операціях з цінними паперами, приймається рішення про необхідність проведення додаткового розслідування (збір додаткової інформації).

III. Аналіз.

3.1. Побудова схем операцій, встановлення кола учасників.

На цьому етапі важливим є спроможність Держфінмоніторингу України до аналізу великого обсягу інформації про фінансові операції, що надаються суб'єктами первинного фінансового моніторингу, і вже на основі такого аналізу побудувати схеми можливого відмивання злочинних доходів. Тому ефективним в цьому процесі є використання спеціального програмного забезпечення.

Основним методом побудови таких схем можна виділити – підрахунок "балансу" (обсяг коштів) по всіх можливих учасниках злочинної схеми. До того ж, застосування такого методу надає можливість Держфінмоніторингу України відслідковувати характерні риси операцій з цінними паперами, що можуть використовуватися для відмивання злочинних доходів, серед яких "змішування" чистих і брудних коштів.

3.2. Збір додаткової інформації.

На цьому етапі важливим є отримання додаткової інформації, пов'язаної з об'єктами аналізу Держфінмоніторингу України.

У зв'язку із значенням, саме доступ до баз даних державних органів, які відповідно до законодавства виконують функції регулювання і нагляду за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу (далі -регуляторів) та інших фінансових посередників, таких як депозитарії, зберігачів, реєстраторів, організаторів торгів тощо є корисним для Держфінмоніторингу України.

Зважаючи на великі обсяги інформації, що, як правило, стають об'єктом аналізу Держфінмоніторингу України, велику роль відіграє оперативність надання Держфінмоніторингу України додаткових даних правоохоронними та іншими державними органами, що задіяні у сфері боротьби з легалізацією злочинних доходів.

Крім того, враховуючи той факт, що цінні папери активно використовуються для відмивання коштів через зовнішньоекономічні (експортно-імпорتنі, інвестиційні) операції, важливим є отримання Держфінмоніторингом України додаткової інформації від іноземних підрозділів фінансових розвідок.

3.3. Виявлення невідповідностей.

Інформація від регуляторів має велике значення при вивченні справ Держфінмоніторингом України і може допомогти виявити й обґрунтувати «підозрілість» операції або цілої схеми операцій.

Наприклад, відмивання злочинних доходів здійснюється шляхом купівлі-продажу по необґрунтовано завищеним цінам акцій сумнівного емітента. Часто в таких схемах використовуються акціонерні товариства, які випускають, по суті, фіктивні акції, хоча такі випуски й реєструються у встановленому законодавством порядку.

Приклад 1.

Держфінмоніторинг України був проінформований Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку про проведення реорганізації 50 товариств з обмеженою відповідальністю шляхом перетворення у акціонерні товариства, статутний фонд кожного з яких становить 208 750 200 грн. (близько 30,3 млн. €), що у сумі по 50 товариствам складає 10,44 млрд. грн. (більше 1,5 млрд. €), при чому місцезнаходження кожного з цих товариств є абсолютно однаковим. Засновниками кожного з цих товариств виступали 3 особи, крім того директором всіх товариств була 1 особа з числа засновників.

IV. Підготовка матеріалів, які підтверджують підозри.

У випадку підтвердження, обґрунтування Держфінмоніторингом України «підозрілості» окремих операцій або операцій цілої схеми, матеріали передаються до відповідних правоохоронних органів.

Враховуючи специфіку використання цінних паперів та готівкових коштів у відмиванні злочинних доходів, а саме значний обсяг інформації (про операції, зв'язки тощо), корисним є наявність у правоохоронних органів відповідного програмного забезпечення для обробки таких масивів інформації.

3. Використання цінних паперів**3.1. Загальні проблеми на ринку цінних паперів**

Ринок цінних паперів має певні властивості, які і роблять його потенційно уразливим для відмивання грошей ^[3]:

- ринок цінних паперів активно використовується на стадії розміщення при відмиванні коштів. Про це свідчить те, що купівля цінних паперів за незаконно здобуту готівку не може бути повністю викоренена, навіть в тих державах, які обмежили або заборонили приймати готівку при проведенні таких операцій;
- враховуючи, що діяльність учасників ринку цінних паперів у цій сфері значно залежить від комісійної винагороди, приватні брокери або працівники брокерських контор можуть ігнорувати існуючі норми та правила щоб перестраховатися від втрати контракту або навіть клієнта;
- на ринку цінних паперів процедури перевірки добросовісності клієнтів або джерел походження їх коштів не завжди суворо дотримуються або не виконуються до останньої стадії операції. Деякі фахівці припускають, що зазначена перевірка вже проведена, і таким чином втрачають пильність;
- висока інтернаціоналізація сфери цінних паперів означає, що особи, які відмивають гроші можуть здійснювати операції із залученням декількох держав щоб додатково ускладнити і таким чином заплутати різні складові схеми відмивання. Знову ж таки, коли залучено території декількох держав, фахівці фондового ринку можуть припустити, що відповідна перевірка конкретного клієнта вже була зроблена у іншій державі;
- оскільки операції здійснюються через різні сегменти ринку фінансових послуг, то право власності і контролю можуть бути приховані за допомогою номінальних власників, юридичних осіб, трастів та ін.

Останніми роками на фондових ринках світу, у тому числі і на вітчизняному, спостерігається збільшення кількості протиправних операцій та порушень норм законодавства.

Актуальним на сьогодні є питання обігу на ринку цінних паперів "сміттєвих" цінних паперів, акцій неіснуючих акціонерних товариств, акцій емітентів, випуски акцій яких скасовано або зупинено, використання в схемах легалізації "брудних" коштів неліквідних акцій підприємств-банкрутів, акцій, які не обертаються на біржовому ринку цінних паперів та не мають реальної ринкової ціни, формування такими акціями статутних фондів акціонерних товариств.

Серед загальноекономічних факторів, що зумовлюють зростання правопорушень серед учасників ринку цінних паперів, можна відзначити:

- укладання більшості угод на позабіржовому "неорганізованому" ринку, що сприяє "тінізації" фондового ринку та ускладнює державний контроль у цій сфері;
- відсутність національного індексу цінних паперів, що стримує залучення іноземних інвестицій;
- недостатність власних капіталів і технічних можливостей у торговців цінними паперами, необхідність для обслуговування первинного, а тим більше, вторинного ринку цінних паперів;
- відсутність дієвого механізму захисту прав інвестора.

3.1.1. Зловживання в сфері емісії й обігу цінних паперів

Зловживання з цінними паперами є розповсюдженим явищем для України й охоплює як емісійну діяльність, так і професійну діяльність на ринку. Така ситуація свідчить про наявність високого рівня ризику таких зловживань з метою відмивання грошей.

Способи здійснення шахрайства на ринку цінних паперів можна об'єднати в наступні групи:

- використання різних підроблених документів;
- застосування різноманітних фіктивних цінних паперів;
- одержання передоплати цінними паперами по різних договорах або цінних паперів як предмету договору купівлі-продажу без їхньої реальної оплати;
- шахрайство під видом професійного учасника ринку цінних паперів;
- видача свідома невірно складеного векселя, неправильного оформлення індосаменту, свідомої зміни, виправлення, псування написів на векселі;
- створення «фінансової піраміди»;
- використання спеціально створених комп'ютерних програм або мережі Інтернет.

Наприклад, до числа класичних зловживань у процесі реєстраторської діяльності належить розкрадання акцій за допомогою підробленого передатного розпорядження (сторонніми особами або в результаті внутрішньої змови персоналу).

У числі зловживань у процесі емісійної діяльності переважають:

- випуск в обіг цінних паперів, що не пройшли державну реєстрацію;
- створення більш сприятливих (штучно створених пільгових) умов придбання цінних паперів для окремих категорій потенційних інвесторів;
- прийняття емітентом рішення про надання для реєстрації звіту про підсумки випуску емісійних цінних паперів зі свідомо недостовірною інформацією;
- зловживання учасниками ринку цінних паперів в процесі депозитарної діяльності, коли депозитарій залежить від реєстратора, що має спільні інтереси із емітентом.

Серед правопорушень при здійсненні професійної діяльності на ринку цінних паперів найбільшу загрозу представляють зловживання в процесі:

- посередницької діяльності (брокерської, дилерської, управлінської), наприклад: несумлінна торгівля у вигляді маніпулювання цінними паперами й використання інсайдерської інформації;
- клірингової діяльності;
- організації торгівлі і її процедур;
- обігу цінних паперів (зловживання емітентів, спекуляція).

Отримані злочинним шляхом кошти, які відмиваються через ринок цінних паперів, можуть бути сформовані як поза ринком, так і в його межах. Для кримінальних активів, сформованих поза ринком, рух цінних паперів або створення юридичних осіб використовується в якості механізму маскування джерел походження цих активів. У ході злочинних дій усередині ринку, таких як маніпуляції з акціями, присвоєння, використання конфіденційної інформації у своїх цілях, кошти, отримані злочинцями, надалі повинні бути легалізовані. Таким чином, злочинці мають можливість на ринку цінних паперів, як легалізувати злочинний капітал, так і одержати від здійснення операцій на ньому додатковий прибуток.

Виходячи з обсягів фінансових ресурсів, доступних злочинним угрупованням, та з метою проникнення злочинців на ринок є присутнім ризик змови з фахівцями ринку цінних паперів. Одночасно, серед важливих критеріїв ризику легалізації коштів на ринку цінних паперів можна виділити невжиття брокером процедур вивчення клієнта іншого брокера, який приймає участь у проведенні операції (здійснення інвестування).

[4]**Приклад 2**

Цей приклад показує, як може використовуватись професійна діяльність на ринку цінних паперів в тіньових схемах.

Так, відкритим акціонерним товариством було емітовано і зареєстровано опціонів в загальній кількості 10,6 млн. штук.

Через біржу опціони були продані декільком українським юридичним особам. З часом, всі ці опціони локалізувалися у групи нерезидентів, зареєстрованих у Швеції та на Британських Вірджинських островах.

В подальшому нерезиденти продали опціони українському торговцю цінними паперами, але їх кількість вже складала 13,6 млн. штук. Таким чином кількість переданих опціонів перевищила кількість випуску на 3 млн. штук.

Таке перевищення виникло по причині повторної продажі опціонів з однаковими номером сертифікатів, а також тому, що операції обміну опціонами (передача на погашення, заміну) між нерезидентами та торговцями цінних паперів відбувалися без участі біржі, що суперечить п.2 Правил випуску та обігу фондових

деривативів, затверджених Рішенням Державної комісії цінних паперів та фондового ринку від 24.06.97 № 13, де вимагається щоб розміщення та обертання цінних паперів відбувалося виключно на фондових біржах чи організаційно-оформлених позабіржових торгівельно-інформаційних системах.

Безконтрольне, без участі фондових бірж переміщення опціонів до нерезидентів та їх послідовний повторний продаж торгівцям цінних паперів створили умови для накопичення значних грошових коштів у продавців опціонів та їх перерахування на рахунки нерезидентів відкритих в банках за межами України.

3.1.2. Маніпулювання на ринку цінних паперів та інсайдерські угоди.

На світових фондових ринках проблема використання інсайдерської інформації більш ніж актуальна.

Міжнародні приклади.

Приклад 3.

Ларрі Еллісон^[5]. Виконавчий директор Oracle Ларрі Еллісон і фінансовий директор Джефф Хенлі продали цінні папери до того, як компанія оприлюднила дані про зменшення прибутків. В 2001 році група акціонерів обвинуватила генерального директора Oracle Ларрі Еллісона й фінансового директора Джеффа Хенлі у тім, що вони продали акції компанії, знаючи, що вона повинна повідомити про зниження прибутків. Розгляд судом цієї справи ніякого результату не дав.

Як вихід із ситуації, між акціонерами та Ларрі Еллісоном була підписана угода, за умовами якої Ларрі Еллісон не визнає себе винним, але перераховує 73,25 млн. € пожертвувачам та виплачує 16,12 млн. € судових витрат. Утім, виплата цієї суми не надто вплине на капітал Еллісона (12,45 млрд. €), який входить у першу п'ятірку багатіїв США за версією Forbes.

Приклад 4.

Іосіаки Цуцумі^[6]. У березні 2005 року японського олігарха Іосіаки Цуцумі (за версією Forbes, найзаможніша у світі людина наприкінці 80-х) було засуджено до двох з половиною років ув'язнення. Цуцумі дав хабар інсайдерам компанії Seibu Railway, щоб ті занизили її акціонерний капітал. Фальсифікацію було викрито, однак інсайдери встигли заздалегідь поінформувати про це Цуцумі, що дозволило йому продати свої активи й отримати 52,7 млн. €.

Приклад 5.

Джордж Сорос^[7]. Джордж Сорос заплатив за незаконне використання внутрішньої інформації під час приватизації французького банку Societe Generale. Сорос придбав на біржі пакети акцій чотирьох французьких компаній і банків, зокрема й акції Societe Generale, а через місяць продав їх, заробивши надприбуток. Джерелами інформації про майбутнє поглинання, за версією обвинувачення, були радник уряду Франції та міністр фінансів.

Приклад 6. Російська Федерація

У січні 2004 року в Росії розгорівся скандал, коли деяких учасників ринку звинуватили у використанні інсайдерської інформації від агентства Standard & Poor's про майбутнє підвищення суверенного рейтингу Російської Федерації до інвестиційного. Дізнавшись про це лише на кілька годин раніше від офіційної заяви, торгівці змогли заробити надприбуток на різкому стрибку цін на суверенні та корпоративні облигації. Однак звинувачення нічого не дали — Держдума на той час так і не ухвалила закон «Про інсайдерську інформацію», який вже виносився на голосування.

Ситуація, що склалася в Україні, полягає в тому, що більшість бірж, для проходження лістингу, встановлюють чисто символічну плату, а проходження офіційного котирування цінних паперів вітчизняних емітентів, на деяких біржах, здійснюється взагалі безкоштовно. Проте, такі економічні заохочувальні заходи не сприяють виходу на організовані ринки емітентів та концентрації на цих ринках попиту та пропозиції.

Мала частка організованого ринку цінних паперів деформує механізми ціноутворення, позбавляє дрібних акціонерів можливості продавати акції за ринковою ціною та сприяє утворенню тінювих схем обігу цінних паперів.

До того ж, неможливо швидко визначити збільшення/зменшення вартості цінних паперів внаслідок використання інсайдерської інформації при прийнятті рішення про проведення операції з купівлі-продажу цінних паперів. Адже більшість угод укладаються не на організованому ринку, а позабіржовому. Відтак, про реальну вартість цінних паперів дізнатися складно.

Боротьба з незаконним використанням інсайдерської інформації буде ефективною, якщо на законодавчому рівні вдасться перевести всю торгівлю цінними паперами на організований ринок.

Зосередження обігу цінних паперів на організованому ринку має суттєве значення не тільки при вирішенні питання функціонування прозорого, ліквідного, інвестиційно-привабливого національного фондового ринку, але є одним із чинників запобігання маніпулюванню на ринку цінних паперів, відтоку капіталу за межі держави, економічної безпеки держави. До того ж, надійно функціонуючий фондовий ринок значно впливає на прискорення економічного росту будь-якої країни та зростання життєвих стандартів її громадян.

Типова схема відмивання "брудних" коштів з використанням маніпулювання на ринку цінних паперів виглядає таким чином.

В шахрайських цілях, для штучного завищення («накачування») вартості цінних паперів того чи іншого емітента створюється або купується компанія, ціна на акції якої поступово «роздувається» завдяки фіктивним угодам на біржі. Після цього акції вже продають не лише учасникам схеми для подальшого відмивання, але й стороннім інвесторам, які вкладають гроші в «перспективні» акції. Через певний час компанія виводить усі свої гроші за кордон (як правило, в офшорну країну) та повідомляє про своє банкрутство або просто зникає.

3.2. Використання акцій в схемах легалізації злочинних доходів

Найбільш розповсюдженим варіантом використання акцій в тінювих схемах є – використання їх з метою незаконного виведення капіталу за кордон. Це здійснює особа-нерезидент України купує акції за дуже низькою ціною і продає їх своїм довіреним особам за ціною в декілька сотень або тисяч разів вищою від реальної вартості акцій. Торговець наркотичними засобами використовує компанію, що належить або підконтрольна йому, здійснює операції з цінними паперами, в результаті яких отримує кошти, які фактично є оплатою за наркотики. Операції здійснюються за наступною схемою.

Популець, в якості оплати за наркотики, купує у продавця (або підконтрольний наркоторгівцеві акціонерній компанії) фіктивні акції. Вартість цих акцій значно вища за їх номінальну вартість. Таким чином, покупець фактично сплачує продавцю визначену суму грошей за наркотики. Тим самим, продавець, під видом продажу акцій, фактично, отримує відмиті кошти від продажу наркотиків.

Один із варіантів описаної схеми 1 – здійснення "спеціальної" емісії акцій.

У цьому випадку реєстрація та випуск на ринок таких акцій пов'язані із створенням так званого "технічного" інструменту для діяльності учасників фондового ринку для використання у схемах відмивання коштів, одержаних від інших незаконних операцій, виведення коштів за кордон та мінімізації податків.

Враховуючи наведене, одним з суттєвих заходів попередження використання акцій як засобу відмивання реалізації є саме скасування емісії акцій акціонерних товариств з ознаками фіктивності в судовому порядку.

Окрім цього, характерними елементами більшої схем відмивання (особливо великих схем) на ринку цінних паперів є використання в них:

- > юридичних осіб з ознаками фіктивності;
- > фіктивних документів на здійснення операцій, втрачених/ підроблених документів;
- > підставних фізичних осіб^[9].

Як підставні особи для проведення фінансових операцій використовуються молоді люди, що не мають достатніх коштів до існування, що нерідко раніше відбували покарання в місцях позбавлення волі за незначні злочини, а також пов'язані з незаконним оборотом наркотиків; особи без певного місця проживання; особи, що страждають алкоголізмом; малозабезпечені особи; особи похилого віку.

Типова схема 2. При створенні підприємства, його засновниками виступають підставні фізичні особи, які за матеріальну винагороду та на прохання малавідомим їм людям погоджуються підписати реєстраційні документи, в подальшому такі особи не приймають участі у здійсненні підприємницької діяльності, передбаченої статутними документами. Фактично вони не вносять активи до статутного фонду підприємства та не займаються реєстрацією емісії і безпосереднім розміщенням випущених акцій. Жодної діяльності вони не здійснюють, не звітують до органів державної податкової служби та Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Основних засобів та реальних активів на балансі підприємства не мають, їх акції використовуються фінансовими установами, як засоби незаконного переведення грошових коштів у готівку, створення штучного статутного фонду та виведення валютних коштів за кордон.

Приклад 7.

Для формування статутних фондів підприємств використовуються неліквідні акції, оцінені в багато разів більше за ціну придбання, а зареєстрований випуск нових акцій може бути використаний для різних операцій, у т. ч. формування статутних фондів інших суб'єктів підприємницької діяльності за ціною номіналу або вищою. Зазначена схема, насамперед, може бути використана для мінімізації видатків для створення фіктивного підприємства, яке можна використовувати в схемах фіктивної або незаконної господарської діяльності. Також, можливе безпосереднє відмивання коштів при розповсюдженні випуску акцій серед необізнаних інвесторів.

Приклад 8.

Враховуючи той факт, що діяльність інвестиційних фондів в Україні звільняється від сплати податку на прибуток, окремими компаніями вказана пільга використовується для здійснення тінювих операцій. Так, після отримання коштів від інвесторів компанією здійснюється вкладення їх у цінні папери (акції, облигації тощо). В подальшому від імені таких фондів укладаються договори на придбання процентних векселів, однак оплата за придбані векселі здійснюється

пізніше не коштами, залученими від інвесторів, а коштами, які попередньо надійшли на рахунок інвестиційного фонду від наступного продажу (пред'явлення) вказаних векселів. При цьому компанія від імені фонду продає чи пред'являє процентний вексель по ціні значно вищій, ніж ціна його придбання.

Приклад 9 [12]

Працівники ЗАТ «Б» здійснили схему незаконного заволодіння коштами товариства і зміни його власника у наступний спосіб. Посадові особи ЗАТ «Б» вирішили збільшити його статутний фонд за рахунок додаткової емісії акцій на суму 2,15 млн. грн. Акції нової емісії ЗАТ «Б» придбали кілька підприємств та страхових компаній, які таким чином отримали контрольний пакет його акцій. Частина отриманих коштів від продажу акцій додаткової емісії (650 тис. грн.) була привласнена посадовими особами товариства шляхом переведення їх на рахунок фіктивної фірми згідно неіснуючої угоди уступки права вимоги.

Приклад 10 [13]

Громадянин України, пан Ф., незаконно отримував кошти при здійсненні посередництва у працевлаштуванні на роботу громадян України за кордоном. В ході своєї діяльності він отримав дохід в Чеській Республіці в сумі 85 тис. євро, який легалізував, придбавши на спеціалізованому аукціоні 10% акцій ВАТ «В» за заниженою вартістю – 207 тис. грн. (номінальна вартість – понад 820 тис. грн.) Оплата була здійснена готівкою. У декларації, яка додавалась до заяви на купівлю акцій, були вказані неправдиві відомості. Крім того, встановлено, що директором та засновником ВАТ «В» був родич пана Ф.

3.3. Використання векселів в схемах легалізації злочинних доходів.

Вексель [14] – цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Але право на отримання коштів за векселем може передаватися іншій особі за допомогою індосамента (передаточний надпис на оборотній стороні векселя). Таким чином, вексель може передаватися неодноразово із рук в руки за допомогою індосамента.

Так, використання в фінансових операціях векселів з бланковим індосаментом дозволяють злочинцям ефективно ускладнити і завуалювати механізм проходження цінних паперів з моменту отримання і забезпечити анонімність "приблутковання".

Типова схема. Власник брудних коштів випикує в оплату отримання якогось товару чи послуги від фірми А вексель з бланковим індосаментом; найчастіше фірма є фірмою-одноденкою.

В ході певних операцій (в т.ч. можлива фальсифікація звітності та платіжних документів) цей вексель отримує фірма В. Фірма В пред'являє його до сплати власнику та отримує легалізовані кошти. Наприклад, вексель може бути переданий співробітнику фірми, який отримує по ньому кошти, пред'являючи до сплати фальсифікований чи викрадений паспорт.

В схемах може використовуватись також доміцильований вексель. В якості застави для одержання фізичною особою готівкового кредиту в банку або ломбарді. Також в схемі може брати участь нерезидент, який пред'являє до сплати доміцильований банком вексель. Доміцильований вексель зручний тим, що його використання підвищує безпеку операцій, однак, додаткова взаємодія з банком збільшує строки їхнього виконання, тому для відмивання часто користуються недоміцильованими векселями.

Крім того, у вексельних схемах часто зустрічаються випадки залучення посадових осіб суб'єктів первинного фінансового моніторингу до легалізації злочинних доходів.

Приклад 11 [15]

Посадові особи страхової компанії систематично здійснювали фінансові операції із цінними паперами на пред'явника, які не були розміщені в депозитаріях. Порušуючи чинне законодавство, ці особи на підставі договору обміну цінних паперів придбали депозитні сертифікати одного з банків на суму 586 тис. Є. При цьому повідомлення про здійснення цих фінансових операцій до Держфінмоніторингу України суб'єктами первинного фінансового моніторингу не направлялись. Крім цього, страховики уклали договори купівлі-продажу цінних паперів одного з підприємств, випущених у простій документарній формі на суму близько 146,5 тис. Є, і теж про це не повідомили Держфінмоніторинг України.

Примітка. По фактах виявлених порушень органами прокуратури порушено кримінальну справу відносно посадових осіб двох банків. Співробітники одного з них двічі видали приватній особі кошти на загальну суму 95 тис. Є, а повідомлення про це до Держфінмоніторингу України не направили. Аналогічно зробив й інший банк, він тій же особі видав спочатку 2,2 млн. Є, а потім ще 1,17 млн. Є.

Приклад 12 [16]

Цей приклад показує як в одній схемі щодо легалізації злочинних доходів використовуються завищення реальної вартості цінних паперів (акцій) та маніпулювання векселями

Група діючих українських підприємств з метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, перераховує кошти транзитним фіктивним підприємствам в якості оплати за „псевдотовар”. Останні, в свою чергу, емітують векселі, а отримані кошти, з метою забезпечення цих векселів, перераховують на рахунки доміциляції, відкриті в банку. Самі векселі, передаються як оплата за «псевдотовар» групі фіктивних підприємств і наприкінці акумулюються у торговця цінними паперами. Торговець цінними паперами розплачується за отримані векселі з групою фіктивних підприємств коштами що знаходяться на рахунках доміциляції, шляхом пред'явлення банку значаних векселів до сплати. Фіктивні підприємства, в свою чергу, через торговців цінними паперами купують акції вартість яких практично «0» за ціною завищеною в сотні разів у однієї британської компанії, яка їх придбала у іншій компанії, що зареєстрована в США. За результатами роботи цієї схеми британською компанією на власні рахунки в латвійському банку вивела кошти за кордон, на суму 875 млн. дол. США, що становить 4 млрд. 419 млн. грн. під виглядом повернення портфельних інвестицій.

У подальшому британською компанією вже з рахунків, відкритих у латвійському банку, перераховує кошти на інший рахунок іншої компанії, зареєстрованої в США, що відкритий в тому ж банку.

Було порушено кримінальну справу, ведеться слідство. В ході оперативних дій проведено обшуки приміщень як банківських установ так і підприємств задіяних у цій схемі. Під час цих обшуків вилучено документи та предмети, що слугували знаряддям скоєння злочину. Як результат - на рахунках заарештовано майже 9 млн. грн.

4. "Конвертаційні центри"

Важливим елементом кримінального механізму легалізації злочинних доходів є використання "конвертаційних центрів". По своїй суті "конвертаційні центри" являються похідними комбінаціями, які поєднують в собі використання не тільки таких елементів, як фіктивні та транзитні підприємства, підставні особи, підроблені документи, втрачені паспорти але й такий елемент, як цінні папери.

Протягом останніх років банківські установи почали використовуватися як один з основних інструментів, завдяки якому організатори "конвертаційних центрів" надають незаконні послуги підприємствам з конвертації грошових коштів. А тому на сьогодні більшість таких центрів є саме банківськими.

Найчастіше механізми легалізації злочинних доходів комбінуються, що знову-таки ускладнює процес їх документування.

Ключовою ланкою в цьому процесі є фірми з ознаками фіктивності, які реєструються на підставних осіб. Одним з основних завдань, що переслідують організатори таких суб'єктів підприємницької діяльності під час їхньої реєстрації й використання, є запобігання кримінальної відповідальності. Для цього як керівників фіктивних фірм оформляють підставних осіб.

Типові ознаки фіктивності суб'єкта підприємницької діяльності:

- реєстрація здійснення на осіб, які померли, втратили свої паспорти, перебувають у місцях позбавлення волі, душевнохворих (недієздатних) або, що виїхали на постійне місце проживання за кордон, особи, які тимчасово передали свій паспорт (наприклад, у заставу), або надали паспорт на певний час за незначну оплату.

- реєстрація здійснення на підставних осіб (з неможливих верств населення - безробітних, студентів, і т.п.), які, за незначну винагороду, погодилися відкрити на своє ім'я підприємство (у деяких випадках не усвідомлюючи цього), підконтрольно виконали всі необхідні формальності по постановці його на облік у податкових органах і відкрити рахунків у банківських установах. Надалі ці особи відношення до господарської діяльності підприємства не мають, тобто підприємство здійснює свою фінансово-господарську діяльність без згоди директора й засновників;

- підприємство має повністю вигадані реквізити - зареєстроване на вигаданих, неіснуючих осіб, або взагалі не реєструється в органах виконавчої влади й не ставиться на облік у податкових органах;

- перекуплене (переоформлене) підприємство - зареєстроване на реально існуючих осіб, які здійснюють легальну фінансово-господарську діяльність, які надалі перереєструють (продають) його через нотаріальні контори, юридичні фірми, і т.п. Покупцем, як правило, є особи з категорії наведених вище.

"Транзитним" суб'єктам господарювання властиві наступні ознаки:

- мають невеликий статутний фонд і мінімальну чисельність працівників;
- засновниками є особи, що проживають у регіоні, що не збігається з регіоном реєстрації суб'єкта;
- відпрацьовують певний цикл роботи з постійним відображенням фіксованих результатів у податковій звітності;
- службові особи здають податкову звітність із певним обсягом доходів;
- не здійснюють зовнішньоекономічні операції.
- мають широке коло контрагентів, які переводять на їхні рахунки кошти за постачання товарно-матеріальних цінностей (послуг), на закупівлю сільгосппродукції, повернення матеріальної допомоги та інше.

Основними ознаками діяльності "конвертаційного" центру, є:

- зарахування в один операційний день на відкритий клієнтом у банку рахунок коштів від декількох суб'єктів господарювання, які в цей же день різними способами переводяться в готівку або переводяться на інший рахунок, внаслідок чого на кінець операційного дня на цьому рахунку не залишається коштів або їхня сума істотно зменшується;

- списання з рахунку юридичної особи коштів у готівковій формі, не пов'язане з характером її діяльності;
- зарахування в безготівковій формі й списання з рахунку фізичної особи коштів у готівковій формі, із призначенням платежу, що не пов'язане з постійним характером діяльності цієї фізичної особи;

- суми, на які здійснюються фінансові операції, не відповідають майновому стану клієнта;
- обставини здійснення фінансових операцій свідчать про відсутність об'єктивного зв'язку між операціями й характером діяльності, хоча б одного з її учасників;

- проведення операцій із цінними паперами, метою яких є одержання клієнтами готівкових коштів;
- збіг даних учасників операцій (наприклад, адреси місцезнаходження організацій);
- регулярне одержання значних обсягів готівкових коштів фізичними особами - нерезидентами /резидентами зі своїх рахунків в одному підрозділі банку

- (філії);
- закриття рахунків учасників схеми або різке припинення операцій по цих рахунках, після одержання з них готівки або проведення певного циклу таких операцій.

"Конвертаційні центри" є ланкою етапу легалізації злочинних доходів, їхні учасники переводять безготівкові кошти в готівку або навпаки, а також на розрахункові рахунки підприємств із ознаками "фіктивності", маскуючи при цьому свою протиправну діяльність легальним бізнесом.

Рахунки на підставних фізичних осіб відкриваються за допомогою підконтрольних приватних нотаріусів. Підприємства-клієнти "конвертаційних центрів" перераховують безготівкові кошти на рахунки суб'єктів підприємницької діяльності з ознаками "фіктивності". Використовуючи систему "клієнт-банк" при керуванні рахунками, кошти досить оперативно можуть переводитись на рахунки фізичних осіб, в т.ч. за нібито поставлену продукцію (надані послуги, виконані роботи й т.п.). Для операцій з отримання готівки широко застосовуються пластикові платіжні картки.

Через підприємства - т.зв. "групи прикриття" підтримується зв'язок з іноземними банками, в яких відкриваються рахунки підконтрольних офшорних компаній. Місцем перебування таких банків і представництв компаній часто є країни Балтії.

У контексті розгляду проблеми боротьби з діяльністю "конвертаційних центрів" варто акцентувати увагу на неефективності наявних механізмів блокування й подальшого списання коштів на рахунках суб'єктів підприємницької діяльності, які входять до складу "конвертаційних центрів".

Організаторами "конвертаційних центрів" виступають, як правило, фахівці, які мають корумповані зв'язки з посадовими особами відповідних банківських установ і місцевих органів влади.

Для більш чіткого розуміння діяльності "конвертаційних центрів" розглянемо ряд прикладів.

Приклад 13 ^[17].

Від ряду юридичних осіб на рахунки двох приватних підприємств «А» та «В» перераховувались безготівкові кошти з різноманітними призначеннями платежів. У подальшому приватні підприємства «А» та «В» працюють послідовно (спочатку працює одне підприємство, а потім друге) за наступною схемою:

- перераховують кошти у великих обсягах на рахунки ряду фізичних осіб, як оплата за цінні папери (прості векселі) на пред'явника;
- операції проводять в один операційний день, але в різні часові періоди;
- операції з фізичними особами проводяться послідовно, при завершенні перерахувань з однією особою, операції починаються – з іншою.

Слід зазначити, що всі фізичні особи отримували паспорти в одному районі однієї області і мали рахунки в одному банку.

Загальний обсяг перерахованих коштів на рахунки фізичних осіб складає 552,6 млн. грн.

Приклад 14 ^[18].

На розрахункові рахунки двох юридичних осіб надходять безготівкові кошти, як оплата за цінні папери, які в подальшому знімаються готівкою в касі банку з призначенням платежу «випуск власних цінних паперів у фізичних осіб». Зняття готівкових коштів здійснюється посадовою особою підприємств на підставі виписаних грошових чеків.

Крім того, на власний рахунок вказаної посадової особи також надходять безготівкові кошти, як оплата за цінні папери. Зазначені кошти знімаються власником рахунку через касу банку.

Приклад 15 ^[19].

На рахунок приватного підприємства від ряду юридичних осіб надходять грошові кошти в якості оплати за послуги, цінні папери та товарно-матеріальні цінності.

Того ж дня, накопичені на рахунку кошти, перераховуються даним приватним підприємством на користь двох фізичних осіб в якості надання безвідсоткової позики.

В той же день, фізичні особи проводять операції зі зняття готівки через касу банку в якості оплати за цінні папери.

Приклад 16 ^[20].

Юридичні особи перераховували безготівкові кошти в банк та отримували депозитні сертифікати.

У подальшому, через ряд транзитних та фіктивних фірм, депозитні сертифікати переходили до фізичних осіб. Фізичні особи, в свою чергу, пред'являли ці депозитні сертифікати в банк до сплати та отримували через касу банку готівкові кошти.

[1] Типологічне дослідження 2006 р. Свразійської групи по протидії легалізації злочинних доходів та фінансуванню тероризму; <http://sd.eurasiangroup.org/final2005.doc>.

[2] Обумовлена законодавством сума, на яку проводиться фінансова операція. Така фінансова операція підлягає обліку суб'єктом первинного фінансового моніторингу й обов'язковому інформуванню Держфінмоніторингу України. В Україні ця сума складає 80 тис. грн.

[3] Звіт про типологію способів відмивання грошей у 2002-2003 рр., Група розробки фінансових засобів боротьби з відмиванням грошей (FATF . GAFI), <http://www.fatf-gafi.org/dataoecd/12/63/34328318.PDF>

[4] За матеріалами Держфінмоніторингу України

[5] http://news.com.com/2100-1012_3-5967691.html

[6] http://www.russianmiami.com/common/arc/story.php/200882?id_cr=122

[7] <http://www.isra.com/news/68416>

[8] <http://bankir.ru/news/newsline/25.02.2004/10718>

[9] **Підставні особи** – це особи, за допомогою яких прямо або опосередковано здійснюються фінансові операції з метою забезпечення "розриву ланцюга" у схемах відмивання злочинних доходів. Такі особи можуть використовуватись для відкриття банківських рахунків, переказу грошей як у межах країни, так і за кордон, для зняття великих сум готівки. При проведенні операцій як документи для ідентифікації пред'являються загублені або підроблені паспорти/інші ідентифікаційні документи, паспорти малозабезпечених осіб або осіб без постійного місця проживання.

[10] За матеріалами ДКЦПФР.

[11] За матеріалами ДПА України

[12] За матеріалами ДПА України

[13] За матеріалами Держфінмоніторингу України

[14] ВР України, Закон "Про цінні папери та фондовий ринок" від 23.02.2006 N 3480-IV

[15] За даними УМВС України в Донецькій області.

[16] За матеріалами Держфінмоніторингу України

[17] За матеріалами Держфінмоніторингу України

[18] За матеріалами Держфінмоніторингу України

[19] За матеріалами Держфінмоніторингу України

[20] За матеріалами Держфінмоніторингу України